

ВЫЗНАЧЭННЕ ПАНЯЦЦА КРЫЛАТЫХ СЛОЎ У РУСКАЙ ЛЕКСІКАГРАФІЧНАЙ ТРАДЫЦЫІ

Цеплякова Альбіна Дзмітрыеўна
старшы выкладчык кафедры тэарэтычнай і прыкладной
лінгвістыкі ўстановы адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя А.А. Куляшова”
(г. Магілёў, Беларусь)

Разглядаюцца вызначэнні паняцця “крылатыя словы” на падставе іх асноўных прымет як лінгвістычных адзнак паводле лексікаграфічных выданняў у рускай філалагічнай традыцыі XIX–XXI стагоддзяў. Даецца ацэнка ступені рэпрэзентатыўнасці і верыфікаванасці лексікаграфічных кваліфікацый паняцця “крылатыя словы” з пазіцыі сучаснай лінгвістыкі.

Праблема вызначэння крылатых слоў на сённяшні дзень застаецца актуальнай у беларускім мовазнаўстве ў плане дыферэнцыяцыі фонду устойлівых адзнак беларускай мовы і вылучэння ў ім корпуса крылатых слоў і афарызмаў [1; 2; 3], у тым ліку іншамойных [4; 5; 6] для іх апісання як у нарматыўных слоўніках [7; 8], так і ў перакладной фразеаграфіі [9], што патрабуе звароту да іншамойных лексікаграфічных традыцый.

У рускай філалогіі крылатыя словы вывучаюцца з канца XIX ст. У слоўніках і зборніках крылатых слоў даюцца розныя вызначэнні крылатых слоў на падставе разнастайных прымет. Ва ўступным артыкуле да фундаментальнага даведніка “*Большой словарь крылатых слов русского языка*” (2000) В.П. Беркаў і В.В. Беркава заўважаюць на складанасць вызначэння паняцця “крылатае слова” і адзначаюць, што большасць існуючых дэфініцый адрозніваецца адна ад другой, прычым у многіх выпадках вельмі істотна. Гэта сведчыць аб тым, што ў рускай філалагічнай традыцыі пакуль не склалася адзінага пункту погляду на крылатыя словы як предмет лексікаграфіі.

Найбольш шырокае разуменне паняцця “крылатыя словы” ў рускай лексікаграфіі адлюстравана ў зборніку “*Крылатые слова*” (1890) рускага этнографа С.В. Максімава. У прадмове да зборніка яны вызначаюцца як любыя шырока вядомыя словы і ўстойлівыя выразы незалежна ад іх паходжання. Такое разуменне знайшло сваіх паслядоўнікаў і ў сучаснай рускай лексікаграфіі ў такіх даведніках, як “*Современные крылатые слова и выражения*” (2000) А.А. Грушко і Ю.М. Мядзведзева, “*Толковый словарь крылатых слов и выражений*” (2003) А. Кірсанавай і інш. Аднак, вызначэнне крылатых слоў, якое належыць С.В. Максімаву, супярэчыць сучасным поглядам на паняцце “крылатае слова”, не з’яўляецца навукова абгрунтаваным, паколькі характарызуе і іншыя моўныя адзінкі – фразеалагізмы і прыказкі. Паводле вызначэння С.В. Максімава немагчыма адназначна размежаваць паняцці “крылатае слова”, “фразеалагізм” і “прыказка”, што адлюстравалася на практыцы пры ўкладанні названых зборнікаў і слоўнікаў, у якіх прысутнічаюць усе тры тыпы адзнак.

Тэрмін *крылатые слова* не адразу заняў трывалыя пазіцыі ў рускай мове. Так, М.І. Міхельсон для абазначэння ўсіх устойлівых звышслоўных адзнак, у тым ліку і крылатых слоў, выкарыстаў тэрмін *меткие и ходячие слова*, што знайшло адлюстраванне ў назве яго вельмі папулярнага ў свой час даведніка “*Ходячие и меткие слова: сборник русских и иностранных цитат, пословиц, поговорок, пословичных выражений и отдельных слов (иносказаний)*” (1894). У гэтым даведніку пад агульным тэрмінам *ходячие слова* разумеюцца “те излюбленные, удачные изречения и отдельные выражения, которые вследствие известного обычая или по особой меткости своей, как многим знакомые и, в известном смысле, понятные слова, особенно часто употребляются народом или (иногда) одной частью его: они пошли в ход и сделались – ходячими”, інакш кажучы, любыя шырока вядомыя ўстойлівыя выразы незалежна ад іх паходжання. Да таго ж адзначаецца, што “за исключением немногих ходячих слов, вызванных обычаем или историческими событиями, все ходячие слова были прежде всего меткими; а «меткие слова» своего рода кандидаты для причисления к будущим «ходячим словам»” (стар. IX).

У зборніку “*Крылатые слова*” (1930) С.Г. Займоўскага атрымалі развіццё погляды аўтара першага слоўніка крылатых слоў “*Geflügelte Worte*” (1864) Г. Бюхмана [10]. Заўважаецца, што “крылатое слово есть пословица или поговорка литератур-

но образованных кругов в отличие от пословиц, речений и поговорок народной речи” (стар. 15–16), а таксама адзначаецца, што “крылатае слова” павінна сустракацца “достаточна часта, чтобы казаться общеизвестным”, але “не на каждом шагу, не походя, иначе меткая фраза потеряет свой «вкус»” (стар. 31).

Тэрмін *крылатые слова* трывала замацаваўся ў рускай філалагічнай традыцыі ў сувязі са станаўленнем фразеалогіі ў якасці асобнага раздзела мовазнаўства. Лінгвістычнай папулярызаванасці тэрміна садзейнічаў зборнік “*Крылатые слова*” (1955) М.С. і М.Р. Ашукіных. У прадмове да даведніка “крылатымі словамі” называюцца кароткія цытаты, вобразныя выразы, выказванні гістарычных асоб, імёны міфалагічных і літаратурных персанажаў, што сталі агульнымі, вобразныя кароткія характарыстыкі гістарычных асоб, а крыніцамі крылатых слоў вызначаюцца антычныя і біблейскія міфы, народныя песні і казкі, міравая мастацкая літаратура, крытыка, публіцыстыка, мемуары, гістарычныя дакументы, навуковыя трактаты, выказванні палітычных і грамадскіх дзеячаў і інш. (стар. 4–5). Аўтары таксама падкрэслілі, што пры адборы матэрыялу яны абапіраліся на бяхманаўскае (“вузкае”) вызначэнне крылатых слоў і, адпаведна, уключалі толькі тыя адзінкі, “літаратурны или конкретно-исторический источник которых может быть установлен” (стар. 5).

У рускай лексікаграфічнай практыцы паняцце “крылатые слова”, нягледзячы на некаторыя змяненні і ўдакладненні, застаецца ў межах прапанаваных Г. Бюхманам (і папулярызаваных пасля С.Г. Займоўскім, а таксама М.С. і М.Р. Ашукінымі). Такое разуменне крылатых слоў знайшло адлюстраванне ў даведніках “*Русско-норвежский словарь крылатых слов*” (1980) В.П. Беркава, “*Русско-английский словарь крылатых слов*” (1984) І.А. Уолша і В.П. Беркава, “*Словарь латинских крылатых слов*” (1982) М.Т. Бабічава і Я.М. Бароўскага, “*Русско-немецкий словарь крылатых слов*” (1990) Ю.М. Афонькіна, “*Большой словарь крылатых слов русского языка*” (2000) і “*Большой словарь крылатых слов и выражений русского языка*” (2008–2009) В.П. Беркава, В.М. Макиенкі і С.Р. Шуляковай, “*Крылатые слова нашего времени*” (2008) Л.П. Дзядзечка і інш.

У прадмове да даведніка “*Русско-норвежский словарь крылатых слов*” (1980) В.П. Беркаў зазначае, што “если принять строгое определение крылатого слова только как цитаты из определенного письменного источника или как высказывания исторического лица, остается еще несколько аспектов, требующих уточнения”. Найперш, “что же делает цитату из литературного произведения или высказывание исторического лица крылатым словом? К таким характерным чертам крылатых слов принято относить их две особенности. Во-первых, достаточная широкая известность цитаты, ее употребительность. Во-вторых, это – глубина сообщаемой ею мысли, афористичность, особая ее выразительность, яркость, свежесть, образность” (стар. 8).

У прадмове да лінгвакраіназнаўчага слоўніка “*Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения*” (1988), які склалі В.П. Фяліцына і Ю.Я. Прохараў, яго рэдактары Я.М. Верашчагін і В.Р. Кастамараў адзначаюць, што “крылатые выражения называются как бы на полпути к пословицам”, паколькі як і прыказкі, яны шырока распаўсюджаны ў маўленні, аднак у адрозненні ад прыказак “обычно бывает известен автор афоризма” (стар. 8).

Прафесар В.М. Макиенка, адзін з укладальнікаў даведнікаў “*Словарь крылатых выражений Пушкина*” (1999), “*Большой словарь крылатых слов русского языка*” (2000) і “*Большой словарь крылатых слов и выражений русского языка*” (2009), адзначае, што пры вылучэнні “крылатых слов и выражений” як моўных адзінак трэба абапірацца на тры катэгарыяльныя прыметы: “1) паспортызацыя конкретным текстуальным істочніком, т.е. в разной степени осознаваемое носителями языка авторство таких единиц; 2) стереотипизованность и воспроизводимость в готовом виде (не исключающая активной вариативности); 3) интертекстуальность, т.е. способность служить строевыми элементами текста (или его фрагментов), маркируя его семиотически (на уровне концептов и символов) или стилистически” [11, с. 81]. Даследчык падкрэслівае, што ні адзін з трох вышэй названых крытэрыяў не з’яўляецца самадастатковым для вылучэння крылатых слоў і выказаў як спецыфічных моўных адзінак, паколькі кожны з іх паасобку можа характарызаваць і іншыя адзінкі, напрыклад, лексемы (уласныя імёны і сімвальныя словы), фраземы, парэміі, малыя формы фалькля-

ру, афарызмы і г.д.). Толькі сукупнасць гэтых крытэрыяў дазваляе акрэсліць аб’ём паняцця “крылатае слова” як моўнай з’яў [11, с. 84].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Янкоўскі, Ф. М. Крылатые слова і афарызмы (з беларускіх літаратурных крыніц) / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1960. – 135 с.
2. Іваноў, Я. Я. Афарыстычнае выказванне як моўная мадэль крылатых слоў / Я. Я. Іваноў // Філолагічны студыі : навукавіскі Криворытскага дзярж. ун-ту. – 2017. – Вып. 16. – С. 114–121.
3. Іваноў, Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове : манаграфія / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. – 208 с.
4. Цеплякова, А. Д. Нямецкамоўныя запазычаныя крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (колькасны склад і крыніцы паходжання) / А. Д. Цеплякова // Веснік МДУ імя А. А. Куляшова. – 2009. – № 1 (32). – С. 137–143.
5. Цеплякова, А. Д. Англамоўныя запазычаныя крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (колькасны склад і крыніцы паходжання) / А. Д. Цеплякова // Веснік Мазырскага дзярж. ун-та імя І. П. Шамякіна. – 2009. – № 2 (23). – С. 162–166.
6. Цеплякова, А. Д. Франкамоўныя запазычаныя крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (колькасны склад і крыніцы паходжання) / А. Д. Цеплякова // Веснік Брэстскага дзярж. ун-та імя А. С. Пушкіна. Сер. філал. навука. – 2009. – № 2 (12). – С. 109–116.
7. Крылатые выразы ў беларускай мове : тлумач. слоўнік. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – Ч. 1 : 3 іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст. / пад рэд. Я. Я. Іванова. – 136 с.
8. Іваноў, Я. Я. Крылатые афарызмы ў беларускай мове: з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст. : тлумач. слоўнік / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. – 164 с.
9. Іваноў, Я. Я. Да складання двухмоўнага слоўніка літаратурных афарызмаў (на матэрыяле беларускай і рускай моў) / Я. Я. Іваноў, А. В. Каралькова // Куляшоўскія чытанні : матэрыялы Міжнар. навука.-практ. канф., Магілёў, 21 красавіка 2016 г. / Магілёўскі дзярж. ун-т імя А. А. Куляшова ; пад рэд. С. Э. Сомова. – Магілёў, 2016. – С. 17–22.
10. Цеплякова, А. Д. Источники происхождения крылатых слов в современном немецком литературном языке / А. Д. Цеплякова // Веснік МДУ імя А. А. Куляшова. – 2006. – № 4 (25). – С. 152–161.
11. Мокиенко, В.М. Крылатые слова как лингвистическое явление и как объект обучению РКИ / В.М. Мокиенко // Русское слово в мировой культуре / ред. Х. Вальтер. – Грайфсвальд, 2003. – С. 81–92.